

слід звернутися до систематичного підходу, що полегшує нам перелік літературних і усних жанрів, пропонованих теорією літератури й компаративістикою, або перелік моделей ідентифікації, підготованих літературною психологією, чи, врешті-решт, перелік ролей і соціальних інституцій, вироблених соціологією знання²². Синтезувати ці методологічні пропозиції для використання їх у літературознавчих дослідженнях, присвячених проблемам комунікації, що постають як у діахронії процесу рецепції, так і в синхронії системи комунікації²³, — ось першочергова вимога, яка мені видається актуальною. Можливо, наслідком цього буде новий шанс примирити герменевтичну і структуралістську методології, які отримали б змогу збагнути, що, з одного боку, *de singularibus non est scientia*, а з другого — *scientia sine communicatone sermonis non facit sapientiam* (з окремого нема знань... знання без спільної бесіди не робить розумним (лат.). — *Прим. перекл.*)

м. Констанц

*Пер. з франц. Ярини Цимбал
Коментарі Олександра Брайка*

²² Див. розділи В та Е в моїй книжці “Естетичний досвід і літературна герменевтика”. Тут я погоджуюся з Етьємблем, який 1963 року, критикуючи французьку школу літературної компаративістики, уже нагадав про те, що “наша дисципліна не вичерпується історією зв’язків і відносин між письменниками, школами чи літературними жанрами”. Він також прийняв позицію Рене Веллека: “література — це система форм, які людина надає своїй природній мові”. Етьємбль закликав розробляти порівняльну поетику, риторичку та естетику й заохочував свою дисципліну формувати естетичні судження (див.: *Etiemble. Comparaison n’est pas raison. La crise de la littérature comparée.* — Paris, 1963. — P. 70 sqq.).

²³ Приклад реконструювання системи літературної комунікації, малих літературних жанрів або якихось простих форм див.: *Jauff H.R. Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur.* — Munich, 1977. — P. 34–47. Той самий постулат нині сформульований в антропологічних дослідженнях: “Одне слово, підійшовши до літератури як до системи, а не фрагментарно, як це зазвичай роблять — вихоплюючи речі з контексту, нехтуючи материками, — можна закласти основи для справжнього компаративного аналізу і, можливо, сформулювати кілька справді дієвих теоретичних гіпотез” (див.: *Smith P. Des genres et des hommes // Poétique.* — 1974. — № 19. — P. 311).

Адріан Маріно

КОМПАРАТИВІСТИКА ТА ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПОЕТИКА ПОРІВНЯЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Маріно Адріан (5.IX.1921 — 19.III.2005) — румунський критик, історик і теоретик літератури, лауреат премії ім. Гердера (1985). Дебютував 1939 року в “Журналу Літерар” (“Jurnalul Literar”). Ступінь доктора здобув 1946 року за дисертацію “Житіє Александра Македонського”.

1949 був арештований за нібито протизаконну політичну діяльність. Повністю реабілітований 1969 року. У 1973—1980 рр. редагував журнал “Румунські зошити з літературознавчих студій” (“Cahiers roumains d’études littéraires”), який набув значного міжнародного розголосу.

Основні праці: “Модерн, модернізм, модерність” (“Modern, modernism, modernitate”), “Етьємбль, або Компаратизм у бою” (“Etiemble ou le comparatisme militant”, 1982), “Компаратизм і теорія літератури” (“Comparatisme et théorie de la littérature”, 1988), “Біографія літературних ідей” (“Biografia ideii de literatură”) (7 томів, 1992—2003), перший том “Словника літературних ідей” (“Dicționar de idei literare”, 1973).

Фундаментальне оновлення компаративістики вимагає не лише нової прямолінійної переорієнтації, а й радикальної перебудови в царині теорії та “поетики”. Такий крок передбачає рішуче реформування теоретичного й методологічного апарату сучасної компаративістики, подібного до оголошених критикою стислих формул свого “омолодження”. На шляху цього починання постає багато перешкод, одна з яких, можливо, найосновніша – це дух догматизму, який не терпить будь-яких заперечень і вже визначив усі остаточні формули для вживання. Коли кажуть: “Порівняльне літературознавство *існує*” чи “*не існує*”, що воно (незважаючи на обставини) “залишається” чи “має залишитися” таким, яким його було визначено; що воно “мусить бути” саме таким або що існує тільки одна “істинна компаративістична перспектива” тощо¹, – маємо право запитати: який доктринальний авторитет підтверджує це? Яка теоретична легітимність подібного догматичного компаративізму? Хто вирішив, раз і назавжди, що порівняльне літературознавство “саме таке”? Чи існує “застигле”, *неваріативне*, визначення порівняльного літературознавства? Само собою зрозуміло, що можна спростувати *всі* догматичні визначення, туманні та безпідставні, як такі, що не відповідають сутності компаративістики. Хто, врешті-решт, “зафіксував” об’єкт та методику порівняльного літературознавства? І якщо це поняття – як і всі інші, якими послуговується літературознавство, – не що інше, як термінологічна конвенція, засіб, усталена та історично датована формула, що змінюється разом з історією, то чи не можемо її ревізувати, запропонувати інше рішення? Такого постулату дотримуються всі компаративісти – однодумці Рене Веллека, Етьємбля та інших, голоси яких звучать дедалі переконливіше. Отож переосмислення цього питання легітимне й актуальне. Пропонована розвідка також уписується в цю “реформістську” перспективу.

* * *

Інша річ – вроджена “криза” порівняльного літературознавства, зумовлена, найімовірніше, успадкованим догматизмом, який не дає змоги звести кінці з кінцями. Згадується позиція Рене Веллека (“Немає ні визначеного об’єкта, ні спеціальної методології”²) чи Етьємбля (“...існує щось таке, що кульгає в нашій дисципліні”; “Несміливе у своєму методі, не впевнене у своїх цілях”³), одне слово, порівняльне літературознавство перебуває у стані постійної поразки. Якщо університетська компаративістика відчуває деяку (проте дуже формальну) упевненість, то автори критичних статей не втрачають нагоди періодично нагадувати про “плинність і двозначність свого предмета”, про “розгубленого дослідника”, який завжди “на перехресті” тощо⁴. Інші відкрито, і небезпідставно, заперечують право порівняльного літературознавства на “автономію”⁵. Додамо до всього ще “строкату природу маніфестацій міжнародного компаративізму, особливо конгреси М.А.П.Л.”⁶, що було завважено оглядачами.

Твердження про те, що “компаративістика” та/або “порівняльне літературознавство” перебувають у стані “кризи” вже тому, що “порівняльне

¹ Carré J.-M. Preface // Marius-François Guyard. La Littérature comparée. – Paris, 1965. – P. 5; Pichois C., Rousseau A.M. La Littérature compare. – Paris, 1967. – P. 77; Weisstein U. Comparative Literature and Literary Theory. – Blomington; London, 1973. – P. 29.

² Wellek R. The Crisis of Comparative Literature // Concepts of Criticism. – New Haven; London, 1965. – P. 282, 290; такі ж заперечення у Fletcher J. The Criticism of Comparison. Contemporary Criticism. – London, 1970. – P. 107; Jost F. La Littérature comparée, une philosophie de lettres. Essais de littérature compare. – Fribourg, 1968. – P. 314 etc.

³ Etiemble. Rimbaud dans le monde slave et communiste. – Paris, 1964. – P. 4; Comparaison n'est pas raison (Paris, nouv. éd., 1977); Pour des maisons tolérants. Le Nouvel Observateur. – 1971. – Mai-Juin. – P. 19.

⁴ Owen Alridge A. The Comparative Literature Syndrome // The Modern Language Journal, LIII, 2/1969. – P. 110; Balakian A. The Presidential Adress: Comparative Literature at the Crossroads // Bulletin de la S.F.L.G.C. 1980. – №1/2. – p. 29.

⁵ Durišín D. Vergleichende Literaturforschung. – Berlin, 1976. – Ss. 31-32.

⁶ Міжнародна асоціація порівняльного літературознавства.

⁷ Gsteiger M. Littérature comparée et esthétique de la reception // Actes du VIIIe Congrès de l’A.I.L.C. – Stuttgart, 1980. – P. 538.

літературознавство – це не літературне порівняння”⁷, цілком слушні. Якщо порівняння – універсальний, давно визнаний, спільний метод для всіх наук (до цього ми ще повернемося), то навіщо, справді, визначати та називати “нову дисципліну” таким давнім, таким уживаним і мало специфічним терміном? Чи не слід відмовитися від нього, вилучити із “компаративізму”? Це велика проблема. Слово має прикладатися до речі чи навпаки? І як саме? “Двозначна, без сумніву, не дуже вдала назва”, тобто слід визнати⁸, що дисципліна “погано названа”. Припустімо, етикетка не ідеальна. Але навіщо її змінювати? Та й “уже запізно це робити.” Констатація сумна, проте зрозуміла⁹. Уже недостатньо іронічно запитувати (хоча іронія тут цілком виправдана), яка участь “порівняння” в порівняльному літературознавстві. Необхідно знайти або новий термін, який був би кращим, або надати йому нового змісту – повністю переробленого, більш визначеного та точного, на протигагу тому, що шкодить йому, проте освячене звичаєм. Семантична операція, яка значною мірою визначатиме нашу позицію.

Чи маємо ми дивуватися з того, що сама дефініція “компаративізм” завжди залишається неточною, що веде до відкриттів, які збивають з пантелику¹⁰, до безбережного еkleктизму, до вагань у спірних питаннях, що обривають усі зв’язки, до скептицизму, який вважає себе наймудрішим у цій ситуації? Отже, термін лишається “без предмета”. Але не існує й “чистої дисципліни”. Зрештою, після еластичного визначення, яке може задовольнити всіх, застерігаємо в цьому ж дусі: “Кожен відкидає в цьому визначенні те, що, на його думку, [...] зайве, щоб прийти, зрештою, до власного розуміння”¹¹. Це не іронія, як може видаватися з першого погляду, тому що й інші компаративісти констатують, що, незважаючи на всі відкидання й виправлення, порівняльне літературознавство залишається “красивою туманністю питань та проблем”¹². “Це загадка, оповита таємницею”, за каламбуром В.Черчилля. Проте за грою слів та розуму залишається суттєве питання: якщо “слово” перебуває у “кризовому стані” й жодне визначення не задовольняє¹³, то хто заважає нам переформулювати і слово, і предмет, тобто компаративістичну проблематику в цілому? Якщо термін конвенціональний, то чому б не надати йому іншої конвенціональності, але адекватнішої й модернізованій. Необхідно, нарешті, вийти із замкнутого кола.

Для цього маємо здолати принаймні чотири перешкоди:

а) предмет компаративістики визначається як “вивчення літератури з міжнародного погляду”. Ця концепція дуже поширена, проте її не слід закладати в основу проблеми, бо її принцип сумнівний. Спірне, на наш погляд, не обмеження цих студій знаменитими “впливами”, “обмінами”, “контактами”, “відносинами” та “зв’язками” тощо, реальність яких ніхто не заперечує, а суто й однозначно історичний підхід у цьому типі досліджень. Фактично він зводить компаративістику до “історії міжнародних літературних відносин”¹⁴. Підхід цілком легітимний, але він перетворює порівняльне літературознавство на звичайну й залежну гілку “історії літератури”. Німецьке визначення “порівняльна історія літератури” (*Vergleichende Literaturgeschichte*) (і йому подібні) можна тоді вважати точнішими. Крім того, не варто говорити, що такий застарілий редукаціонізм властивий лише так званій “французькій школі”, бо він дуже поширений і його можна спостерегти майже всюди. Історична традиція вивчення літератури переважає всі інші. Порівняльне

⁷ Carré J.-M. Op. cit. – P. 5.

⁸ Foscolo Benedetto L. La “Letteratura Mondiale” // Il Ponte. – 1946. – P. 127; Escarpit R. La Littérature comparée // Le Monde. 1952. – 22 juin.

⁹ Brown C.S. Comparative Literature // The Georgia Review. – 1959. – №13. – P. 168.

¹⁰ “Програма” американського журналу “Comparative Literature” визначає свій об’єкт у маленькій видавничій нотатці “у найширший можливий спосіб”.

¹¹ Pichois C., Rousseau A.M. Op. cit. – P. 174.

¹² Pageaux D.-H., Schmeling M. Vergleichende Literaturwissenschaft // Komparatistische Hefte. – 1981. – №4. – S. 117.

¹³ Rüdiger H. Grenzen und Aufgaben der vergleichenden Literaturwissenschaft // Zum Theorie der vergleichenden Literaturwissenschaft. – Berlin; New York, 1971. – S. 8.

¹⁴ Guyard M.-F. Op. cit. – P. 7.

літературознавство від його початку мислилося як історична дисципліна, і ця концепція донині присутня в багатьох національних школах сучасного компаративізму. Можна також додати, що постійно домінує традиційний компаративізм, оскільки він увібрив у себе “увесь історичний розум” (all historically minded individuals)¹⁵. Історія літератури, за всієї широти її предмета, залишається все-таки історією літератури (за предметом, механізмом, методом). Мають цілковиту рацію вчені, котрі, як, приміром, Г.Р.Яусс, розглядають традиційну компаративістику як ілюстрацію до історичної “парадигми” (Historismus)¹⁶. Як “дисципліна” чи “наука історичного характеру” “порівняльне літературознавство” й досі визначається на конференціях, конгресах М.А.П.Л. тощо. Ми в жодному разі не прагнемо піддавати сумніву чи знецінювати історію літератури. Але щоб не дублювати її безкінечно, не сприйматися завжди як “додаток”, “супутній предмет” і т. д., компаративістика має зробити спробу змінити свою “парадигму”. Необхідно, щоб компаративістика знайшла інший шлях, який дасть їй змогу піднятися над традиційною історією. Якщо розрізняють “літературну історію” (генетика, фактографія тощо) й “історію літератури” (літературність, письмо [l'écriture], форми, жанри, твори “без імені” автора тощо), то чому б тоді не вдатися до внутрішнього поділу на історизовану компаративістику й “іманентну”. Однак поєднання літературної компаративістики з “історією ментальностей” теж не розв'язує проблему: з розділу літературної історії компаративістика перетворюється на розділ зовсім вузької історії (культури, ідей тощо). Тобто автономія веде до ліквідації;

б) позитивістські, до того ж дуже спірні засади цього типу літературної історіографії, який тривалий час превалював, змушують по-новому поглянути на самий статус традиційної компаративістики. Чи варто нам обмежувати себе й вивчати лише факти і зв'язки між ними? Від “факту” чекають документальності, від “зв'язку” — задекларованих генетичних і каузальних відносин, ретельно документованих. Ця вузька концепція ще користується авторитетом. Ми впевнені, що предмет порівняльного літературознавства — це насамперед дослідження творів різних літератур “у їхніх зв'язках один з одним”¹⁷. Ідеться про контакти, інтерференції, циркуляції, дотичні до феномену “впливу”, “інтертекстуальності”, “міражу” (із нової галузі — “імагології”), про відносини, нібито завжди каузальні між двома чи більше національними літературами. Порівняльна література — “це дослідження духовних міжнаціональних зносин, фактичних зв'язків, що існують між Байроном і Пушкіним, Гете і Карлайлом тощо”¹⁸. Визначення безапеляційне й незаперечне, яке ще має численних прихильників. Тобто слід вивчати історичні зв'язки, й нічого крім них! Інші доходять навіть до того, що вивчення “контактів” (*contactological*) проголошують “методологічно підозрілим”¹⁹.

Одразу ж виникає багато суттєвих запитань. Чи можливе в порівняльному літературознавстві обмежене поняття “факту” в суто позитивістському сенсі терміна — аж до того, що означуватиметься ним лише “контакт” між текстами, “посередник” між авторами як “особистостями”, котрі мандрують, обмінюються листами, перекладають, зазнають “впливу” тощо? Але хіба феномен інваріанта чи паралелізму, сказати б, оновлення або піднесення до рівня певної типології не стає теж “фактом” за умови, що він буде гарантований як такий найвимогливішими філологічними методами? Хіба два тексти, збігаючись один з одним за відсутності прямого контакту, не конституують *факт* і до того ж у найортодоксальнішому позитивістському сенсі? Усе, що підпадає під об'єктивне вивчення, підноситься до “наукового”. Якщо існують — а це самоочевидно — зв'язки *de facto* у плані

¹⁵ Weisstein U. Influences and Parallels. The Place and Function of Analogy Studies in Comparative Literature // Teilnahme und Spiegelung. Festschrift für Horst Rüdiger. — Berlin, 1975. — S. 606.

¹⁶ Jauss H.-R. Paradigmawechsel in der Literaturwissenschaft // Methoden der deutschen Literaturwissenschaft, Hrsg. Victor Žmegač. — Frankfurt am Mein, 1972. — Ss. 279-280.

¹⁷ Van Tieghem P. La Littérature comparée. — Paris, 1951. — 4e éd. revue. — P. 57.

¹⁸ Carré J.-M. Op. cit. — P. 5.

¹⁹ Weisstein U. Verbal Paintings, Fugal Poems, Literary Collages and the Metamorphic Comparatist — Y.C.G.L., 1978. — №27. — P. 1; *Comparative Literature and Literary Theory*. — Pp. 4-6, 157-158.

впливів, циркуляції творів, тем і т.д., то існують *також фактичні* зв'язки у плані гомології структури текстів, у їхній цінності тощо. За яким правом це вилучається з компаративістики? Не обов'язково бути великим компаративістом, аби зрозуміти, що дослідження “фактичних зв'язків” (каузального чи документального типу) тільки розширить емпіричні обсервації, долаючи відстані. Немає нічого загального, багатозначного, винятково “літературного”, нічого, крім нагромадження інформації, нерідко добре перевіреної, добре класифікованої, яка завжди чекає на інтерпретацію та оцінку і, в кінцевому підсумку, на введення в “теорію”. За відсутності цього вона залишається замкненою в безплідній ерудиції, резервом для феноменології, морфології й аксіології літератури, заблокованим назавжди.

У зв'язку з полемікою навколо “кризи” порівняльного літературознавства певна відмова від позитивізму ставала іноді майже обов'язковою, але без продовження шляхом рішучих антипозитивістських демаршів. Однак це заслуга нових компаративістських орієнтацій. Сигнал, який подав Рене Веллек (антифактографічність, сцієнтизм тощо), уже приніс свої плоди: почали вихвалити заміну “фактичних відносин” на “відносини ціннісні” та “розглядати внутрішні відносини частіше, ніж відносини зовнішні”. 1972 року позитивізм був проголошений “анахронізмом”. Обмеження компаративістики “зв'язками між авторами” та “прямими зв'язками між літературними феноменами” стали вважатися “найгіршим виявом позитивізму”²⁰. Така ж ситуація спостерігається в Румунії, де застереження проти позитивізму виникають у 60-х роках (Тудор Віану), в Угорщині та інших країнах Східної Європи. Але чи був це все-таки виграш? Сказати важко, позаяк “міф філіації” – дитячу хворобу компаративістики – почали знову, і до того ж жорстко, захищати від тих, хто (як, скажімо, Ролан Барт) прагне його зруйнувати...

в) звідки такий жорсткий опір? Пояснення дуже просте: історична компаративістика й позитивізм – прямі й дуже специфічні вияви університетської традиції Заходу. Компаративістика тут народилася як дисципліна суто академічна і в такому вигляді за інерцією існує й далі. “Програми”, “підручники”, “цикли навчання”, усе несе на собі відбиток сакрально-святої, дидактичної університетської діяльності й нічого більше. Побачити *інший* тип компаративістики, іншу орієнтацію компаративістам, які є тільки професорами, важко (якщо не неможливо). Зміна всієї “парадигми”, ґрунтовне зрушення можливе, якщо підходить до цього питання з іншої позиції: компаративістика – це не звичайна університетська дисципліна, не властиво навчальна діяльність, не “університетська” спеціальність серед багатьох інших. Отже, доки ментальна та культурна інерція не будуть подолані, зміна оптики й методу залишиться практично неможливою. Компаративістика – це, слід наголосити, аж ніяк не тільки “педантична наука”, а й активна “ідеологія” і “теорія”, “система” ідей. Вона може входити до кола зацікавлень критиків, письменників, публіцистів, зрештою, усіх, хто не лише не має звання професора, а й не прагне його отримати. То чи варто забороняти їм доступ до компаративістики?

Порушена проблема може видаватися абсурдною. Проте фактично незаперечно засвідчують: занепокоєність статусом та організацією компаративістики як “предмета дослідження”, як “академічної та навчальної (scholarly) дисципліни, що відображено в типових підручниках”, не тільки не зникає з порядку денного, а й перебуває в центрі активних зацікавлень компаративістики. Стверджують, що йдеться про сенс її існування, про життєвий центр. Бо чим іще можна пояснити такі численні промови на захист честі академічної компаративістики, яка набуває при цьому значення єдино правильного вчення?²¹ Або те, що питанням навчання на всіх конгресах і зборах М.А.П.Л. приділяється така велика увага? Або організаційні турботи про адміністративний та управлінський порядок “інституціональної компаративістики”? Не згадуючи вже усіх тих, хто непохитно

²⁰ Jost F. Introduction to Comparative Literature. – Indianapolis; New York, 1974. – P. 37.

²¹ Koppes E. Die vergleichende Literaturwissenschaft als akademisch Fach // Mainzer komparatistische Hefte. – 2/1978. – Ss. 26-38; Robert J. Clements, Comparative Literature as Academic Discipline. – New York, 1978.

вірять, що порівняльне літературознавство може розвиватися лише завдяки “інститутам” і що його розвиток забезпечується лише статусом “академічної дисципліни”, який ревно оберігається...

г) їхні антиподи – не тільки противники літературної історії й сукупності її мотивацій, а й усі, хто заперечує саму можливість серійного чи категоріального обрамлення, а отже, будь-якої “генералізації” літературного твору, котрий розуміється як реальність індивідуальна, неповторна, невизначальна, “оригінальна”. Естетизм та імпресіонізм перекроюють у цьому пункті сучасний *new criticism*, “нову критику”*. Якщо твір чи літературний текст не підлягає змінам, якщо він унікальний, то це означає, що він не підлягає також порівнянню та генералізації. Літературні теорії теж не пропонують нічого вартого уваги. Проте добре відомо: хто має відчуття “оригінальності” і хто обрав за девіз “увагу до унікального”, того не цікавить ані історичний компаративізм, ані теорія літератури.

Усе сказане переконливо доводить, що порівняльне літературознавство від зародження перебуває у стані розколу, внутрішнього конфлікту, роздвоєння. Ця глибока “криза” проходить крізь усю літературну історію та її дослідження, їхню структуру й періодизацію. Ідеться насправді про фундаментальну контроверзію позитивізму-історизму, що протистоїть, як уже знаємо, вивченню “зв’язків факту”, яке допускає порівняння без історичних зв’язків, так само як і без генералізації та ціннісних суджень. Отже, з одного боку, примат “факту”, з другого – “тексту” чи літературного “твору”, з усіма наслідками, які з цього випливають. Це те, що “зумовило” фундаментальне розходження й гострий конфлікт методів: історичного – з одного боку, і теоретичного та формального – з другого. Критичний та історичний підхід до літературних творів передбачає і спрямовує до визначення ідеї “літератури” або “літературності”, яка, якщо сказати коротко, тяжіє до теорії літератури. Хто кому підпорядковується? Історичний аналіз практикує “в собі” чи готує матеріали для узагальнень і “суджень”?

Саме в цьому полягає сутність “кризи” порівняльного літературознавства, якому доводиться щоразу самовизначатися: чи воно *історична дисципліна чи естетико-теоретична*, “відцентрова” чи “доцентрова”? Академічна, історична, позитивістська чи “формальна” й “поетикальна”? Екстенсивна чи інтенсивна? “Динамічні” чи “статичні” порівняння вона практикує? Прикметно, що самий вибір дуже швидко опрідметився у формі конфронтації між “французькою школою” та “американською”, тобто між “історико-позитивістським” підходом та “органічною інтерпретативною критикою”. “Майбутнє” компаративістики, здається, залежить від відповіді на це важливе питання. Його розуміння шириться поступово скрізь, і особливо наполегливо останнім часом у Західній Німеччині, у США, у Швейцарії (*Werkimmanenz Historiographie*), на Сході.

Це питання, дебати щодо якого постійно поновлюються, може бути принципово вирішене тільки з залученням двох суттєвих конверсій.

По-перше, критична акція має розглядатися як синтез історичної, теоретичної та оціночної дій. Якщо її предметом виступає “персональність” твору (структура, значення, вислів), це може здійснюватися лише через референції водночас історичного порядку (темпоральні зближення й відповідності) і теоретичні, через функціонування таких літературних концептів, як стиль, течія, ідея (= теорія літератури); ними водночас визначаються і спрямовуються ціннісні судження (= критичне судження). Примат історизму залишається в усьому. Історія літератури з давнини і до сьогодні дає все те, що може дати. Необхідно дослідити інші погляди й інші ршеньня.

По-друге, компаративізм ідентифікується критичною акцією. Усе, що стосується зближень, зв’язків факту, належно документованих, піднімає їх до рівня історії літератури (інтернаціональної). Концептуальний апарат, який скеровує сукупність

* “Нова критика” – англо-американська теоретична школа 1920–1950-х рр. Обстоювала “автономність” та “органічну єдність” літературного твору як мистецького явища, обґрунтовувала практику “докладного читання”.

“компаративістських операцій”, бере свій початок (або ж продовження) у теорії літератури. Зрештою, ціннісні судження, вироблені на базі компаративістики, засадничо нічим не різняться від літературної валоризації.

Стосовно цього радикального рішення компаративістика тією чи тією мірою долучається зазвичай до трьох позицій. Перша, специфічно традиційна, — це суто негативна відмова від “асиміляції” компаративістики з критикою та історією літератури²². Друга проголошує компромісне рішення: у порівняльному літературознавстві прагнуть бачити “середню”, а радше подвійну дисципліну, “допоміжну” для історії літератури та літературної критики²³, чи “супердисципліну” (атрофія чи гіпертрофія?), яка контролює дві “піддисципліни”: естетичну та культурно-історичну²⁴. Позитивізм тут відчутно відіграє роль “документаліста” (бібліографія, матеріали до теорії літератури тощо), почесну, певна річ, але, безсумнівно, несуттєву, підпорядковану. Третя позиція справді використовує престижну філософську та критичну традицію. Вона йде від братів Шлегелів і від Колріджа, які усвідомлювали, що історія літератури була б неможлива без звернень до “іноземних порівнянь”, неможлива настільки, наскільки неможливе існування літературної критики без “теорії” і без “принципів”²⁵. Термін “компаративістична критика” виник ще 1790 року. Сент-Бев у 1868 році говорив про “порівняльну історію літератури”, а Ренан* стверджував, що вся критика неможлива без порівняння²⁶. Після публікації *“Journal of Comparative Literature”* (1903) Б.Кроче** рішуче відкидає фундаментальну ідентифікацію компаративістики з історичними та критичними судженнями — на тій підставі, що конституювальний елемент наближається до критики, яка стає тотальною. Ця глибинна єдність розглядається як похідна від дослідження твору “у всіх його зв’язках”²⁷. Пригадаймо, зрештою, “що в нас — ідеться про російських формалістів, — теорія та історія створюють єдність”.

Визнані компаративісти сприймають цю настанову повільно, прискіпливо і в основному спонтанно. Вона приводить, зрештою, до принципових заяв, які ще не зреалізовані, проте самі по собі вже є досягненням. Більшість дослідників не висловлюють бажання продовжити наслідувати своїх великих попередників, серед яких не можна не згадати Г.Сентсбері. У США, з поваги до хронології, цитують насамперед Рене Веллека. Він не розуміє “компаративістики... без критики та естетики”. Для нього “критика — невід’ємна складова частина всього літературного дискурсу”, де поєднуються “критика, історія та теорія літератури”²⁸. У Франції теж є чудова, але самотня постать — Етьємбль. Він закликає до “створення порівняльного літературознавства, яке поєднає історичний метод та критичний розум..., обережність соціології та відвагу теорії естетики і перетворить, нарешті,

²² Відгомін у: *Gsteiger M. Werkimmanenz und Historiografie // Arcadia*. — 8 (1975). — S. 169, але можливі референції — дуже численні.

²³ *Wellek R. Discriminations*. — New Haven; London, 1970. — P. 17; *Nuñez E. Literatura comparada en Hispanoamérica // Comparative Literature Studies*. — 1964. — P. 43.

²⁴ *Dyserinck H. Komparatistik. Eine Einführung*. — Bonn, 1978. — S. 9, 11; *Über Möglichkeiten und Grenzen der Komparatistik // Mainzer komparatistische Hefte*. — 1978. — S. 15.

²⁵ *Schlegel F. Charakteristiken und Kritiken*. — München, 1975. — Ss. 271-273; *Schlegel A.W. Kritische Schriften und Briefe*. — Stuttgart, 1965. — T. 2. — S. 36; *Coleridge S.T., Biografia Literaria*. — Oxford, 1907. — T. 2. — P. 85; T. I. — S. 14.

* *Ренан Ж.Е.* (1823–1892) — французький письменник і філолог-орієнталіст. Автор філософських драм, “Історії походження християнства”. У методології історичного пізнання поєднував універсальний скепсис із інтуїтивним домислом і дилетантизмом.

** *Кроче Б.* (1866–1952) — італійський філософ-неогегельянець, літературний критик.

²⁶ *Sainte-Beuve. Portraits contemporains*. — Paris, 1889. — P. 367; *Renan E. L’Avenir de la science*. — Paris, 1890. — P. 296.

²⁷ *Croce B. La “letteratura comparata” // Problemi di estetica*. — Bari, 1966. — P. 71, 73, 75-76; *Porta A. La letteratura comparata nella storia e nella critica*. — Milano, 1951. — Pp. 30, 35-39.

²⁸ *W.(ellek) R.(ené) // Comparative Literature*. — 1952. — P. 279; *Concepts of Criticism*. — Pp. 1-20, 292; *Discrimination*. — Pp. 296-297; *The Attack on Literature and others Essays*. — Chapel Hill, 1982. — Pp. 138-140 та ін.

нашу дисципліну на предмет, її гідний, і надасть їй належні методи”²⁹. Деяких німців 50-х років уже забули. Історія літератури неминуче “компаративістська”, вона невіддільна від літературної критики. Порівняльне літературознавство (*Vergleichende Literaturwissenschaft*) становить спільний корпус із літературознавством (*Literaturwissenschaft*) чи загальним літературознавством (*Allgemeine Literaturwissenschaft*), хоча поєднання цих трьох понять стримувалося “тавтологією”.

Ці відкриття, щоправда, досить неспіливі, фрагментарні, маргінальні, схвалюють такий підхід ще не на повний голос, і те, що беруть однією рукою, випускають другою: дисципліна, “яка вивчає критику, теорію та історію літератури...”, виявляється також “однією зі складових частин літературної критики”³⁰ тощо. І все-таки теза єдності бази (компаративно-критично-історичної) дослідження літератури свідчить про поступальність руху (запам’ятаймо формулу Франсуа Жоста: “Компаративістика – *novum organum* літературної критики”) як на Сході, так і на Заході. Програмні статті в останніх випусках журналів з порівняльного літературознавства (“*Neohelicon*”, 1973, “*Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de littérature comparée*”, 1974, “*Mainzer Komparatistische Hefte*”, 1978) містять схвальні відгуки про неї, проте подеколи це лише імплікації. Зрештою, новий текст статуту М.А.П.Л. (ухвалений на IX конгресі в Інсбруку, 20–24 серпня 1979 року) знову визначив порівняльне літературознавство як “дослідження історії літератури, теорії літератури та інтерпретації текстів, здійснюване під кутом зору міжнаціональних порівнянь”. І знову тавтологія у формулюванні. Але визнаймо, що це жест доброї волі з боку більшої частини найвищої інстанції міжнародної компаративістики, яка, нарешті, вийшла на пошуки втраченого часу...

Отже, подолання “кризи” компаративістики, навіть на рівні більш-менш традиційної концепції, можливе (теоретично). Навіть ті, хто не бажає визнати, що “криза” суттєва, усе-таки погоджуються з необхідністю фундаментального оновлення. Тому що порушена тут проблема також стосується компаративістики в радикальному теоретичному сенсі, а саме вироблення статусу, прийнятного для “поетики компаративістики”, а також обговорення умов, за яких це стане можливим. Попри все, компаративістика й далі перебуває в пошуках свого предмета, продовжує розчинятися або у власне критичному акті як обов’язковий складник літературної історії, теорії та критики, або в естетиці та теорії літератури, як це практикується й нині. Компаративістика, повністю автономна, яка й служить об’єктом нашої розвідки, мусить зруйнувати це підпорядкування, проголосити свою діяльність як незалежну і запропонувати свої специфічні рішення. Якщо ідеологічна активність – це реальна можливість (що можна вважати доведеним), то “теоретична” й “поетична” конверсія – це те, що ще слід довести. Ідеться про зміну моделі: порівняймо фактичні зв’язки (часткове) зі структурними зв’язками (загальне), “одиничне” з “родовим” і переведемо сукупність цих даних у теоретичний і методологічний когерентний синтез.

Намагатися запропонувати компаративістську теорію літератури, навіть у вигляді нотаток, елементів “поетики компаративістики”, – нелегка справа. Велика й мала традиції “поетики”, її метри та епігони не функціонують жодним чином у компаративістському сенсі. Знайти опору, підказку, доріжку на цьому шляху стає дедалі складніше. При цьому сучасні теоретики ігнорують суверенність компаративістики або стверджують, що вона “мертва”. Нещодавно ми переглянули з дюжину німецьких вступів до літературознавства й не завважили там жодного посилання на порівняльне літературознавство. Така ж ситуація в сучасних поетиках, де компаративний критерій повністю відсутній. У всякому разі немає жодного відчутного зв’язку між сучасною методологією “поетики” чи “наукою про

²⁹ *Etiemble*. Comparaison n’est pas raison. – P. 77.

³⁰ *Comparatists at Work. Studies in Comparative Literature*. Ed by Stephen G. Nichols, Jr., Richard B. Vowels (Waltham-London, 1978), p. V; *Remak H.H.* The Future of Comparative Literature // *Actes du VIIIe Congrès de l’A.I.L.C.* – Stuttgart, 1980. – II. – P. 436.

літературу” (німецькою, будь-якою) і компаративістикою; вона навіть не згадується ними як “метод”. Проте далеко не всі можливості вичерпано. Історики поетики також зберігають мовчання. Відсутність такої уваги безумовно шкодить престижу. Звернімо також увагу на численні труднощі, які можуть виникнути, якщо теорія літератури виявить бажання скористатися докладною інформацією ще дуже корисної “класичної” компаративістики. Ця теорія пропонує “використовувати” та перетлумачувати її в теоретичному, підсумовувальному та універсалістському сенсі за допомогою спеціальної методики, яку залишилися лише завершити. Зрештою, слід розрізняти, і дуже чітко, теоретичні засади порівняльного літературознавства й технічні та практичні можливості їх розробки, відмінності між цією “теорією” та її відображенням у відповідній “практиці”. Однак для того, щоб це зробити, слід спершу підготувати теоретичний інструментарій, а це повертає нас до вихідного пункту. Словом, необхідно знати шляхи подолання труднощів.

Попереджаємо також про непорозуміння, що може виникнути. Не може бути й мови про те, щоб теоретик-компаративіст ставав на шлях теоретика поетики – розчленовував, змінював, а тим більше анулював теорії та методи, що існують у поетиці. Його завдання водночас і скромніші, й амбітніші: ідеться про те, що новий компаративіст має лише пропонувати нові альтернативи, робочі гіпотези, тобто теорія та метод розташовуються в перспективі, яка не допускає змін, тим паче дублювання якогось більш або менш відомого методу (структуралістського, семіотичного тощо). Його віртуальна роль полягає лише в зіставленні й доповненні, взаємній верифікації тощо. Необхідно ввійти в теорію літератури *по-іншому*, з іншого пункту відліку, іншими пропозиціями й іншою компаративістичною традицією відкривати й визначати. Така “своєрідність” цього демаршу.

Проте все-таки існує традиція компаративістської “поетики”, яку не слід і перебільшувати, і применшувати. Ідеться про фрагментарні прозріння, пошуки, відкриття без продовження, які можуть стати дороговказом. Термін “порівняльна поетика” (*vergleichende Poetik*) з’являється, за всіма даними, у Німеччині десь у середині XIX століття (Моріц Гаупт). Естетики повідомляють про створення теорії поезії на компаративістичних засадах, шляхом індукції, паралелізму та порівняння (Моріс Кар’єр). Деякі піонери компаративістики (Луїс Поль Бетс) відновили і слово, і мову, дали їм мимохідь стислу типологічну та “формалістичну” орієнтацію (метричні форми, образи тощо). Спекулятивна естетика і традиційна риторика домінували у Франції на стадії становлення концепту в зоні академізму й заумної темної ерудиції (“наші дослідження про порівняльну поетику”, “правила естетики... формують істотний елемент порівняльного літературознавства”)³¹. Знаковим попередником тут був росіянин О.Веселовський зі своєю “історичною поетикою” (“Історична та порівняльна поетика”, 1894, 1899 та “Поетика сюжетів”, 1897–1906). Він розглядає міжнаціональний літературний процес у його єдності і прагне за допомогою історичних паралелей, присутніх у більшості відомих літератур, репрезентувати його в “якомога повнішому узагальненому вигляді”³². Мета, яку переслідував О.Веселовський, – “роз’яснення сутності поезії її історією”, що підхопили й деякі сучасні компаративісти, які ще прагнуть поновити історію літератури³³. З такими пропозиціями могла б виступити “порівняльна естетика”, однак вони не принесуть плодів, позаяк література серед інших видів мистецтва отримала право власного погляду на “сутність загального”. Цей метод, як бачимо, відновлюється, але шлях його розвитку в усіх сучасних складниках компаративістики (“порівняння мистецтв”) хибний.

Процес утвердження “поетикального” погляду в сучасній компаративістиці відбувається повільно, спорадично: він не впорядкований і позбавлений відповідного

³¹ Grasserie R. de la. Essai de rythmique compare // Le Museon. – 1891. – X. – P. 300; Müller H.C. L'étude scientifique de la littérature compare // Revue internationale de l'enseignement, 1898. – XXXV. – Pp. 296-297.

³² Veselovsky A. On the Methods and Aims of Literary History as Science, tr. // Y.C.G.L., 1967. – № 16. – P. 48.

³³ Durišín D. Sources and Systematics of Comparative Literature. – Bratislava, 1974. – P. 26, 33, 42; Rincón C. El cambio actual la notion de literature. – Caracas, 1978. – Pp. 65-66.

методологічного зусилля. Маємо в основному декларації намірів, що проголошуються під тиском нових літературних методів, за очевидної неспроможності позитивізму й перенасичення історицизмом. Тому слід визнати, що деклараціям не бракує певної “теоретичної” аспірації, але відсутні в них послідовність і доктринальна когеренція. Щодо трактувань, то вони не перевищують рівень епохи, будь то теорія “креації” чи “літературні жанри”, “стилістика” тощо. Про все це йдеться в доповіді Жана Ханкісса на другому конгресі М.А.П.Л. (1958), зміст якої цілком відповідає назві: “Теорія літератури та порівняльне літературознавство”.

Французька компаративістика не змінювалася до 60-х років (і це також наслідок “кризи”). Майже не було звертань до “дослідження порівняльної естетики”. Вони проводилися в основному під керівництвом Марселя Батайона*, який був у Франції університетським діячем, чи не найвідкритішим до компаративістики. Він підносить “історичну поетику” О.Веселовського до рівня “поетики”, яку можна застосувати також до прозових літературних творів. Тобто він прагнув орієнтуватися “на загальну науку про літературу чи загальну поетику”. Ще з ваганням, але півкроку було зроблено: “...компаративістика не може залишатися на задньому плані теоретичних роздумів про літературу загалом: якщо навіть вона не пропонує літературної доктрини (а чому б і ні? — додамо ми), то вона її передбачає більшою чи меншою мірою (на цьому ми наголошуємо)”.³⁴ Етьємбля підхоплює та розвиває цю тезу; відповідно він надає перевагу терміну “порівняльна поетика” перед терміном “теорія літератури”, бо він більш відповідає новим завданням компаративістики: “порівняльному дослідженню літературних форм”, історії жанрів, “порівняльній історії літератури”, але водночас, і особливо, компаративній естетиці³⁵. У своїх курсах, скажімо, у “Вавилоні”, він трактує “питання порівняльної естетики”, оскільки “вона служить пролегоменами до всієї поетики майбутнього”³⁶. До цієї тези приєднується Г.Р.Яусс, який схвалює “розробку порівняльної поетики, риторики та естетики”³⁷, і що прикметно: компаративістика, на його думку, може спиратися на рецептивну естетику й комунікаційні студії. Водночас німецька традиційна компаративістика вивчає, як і досі, проблему взаємозалежності “теорії порівняння” й “теорії літератури”. Проблема справді може бути вирішена лише шляхом синтезу. Проте висновку про те, що “завдання порівняльного літературознавства й теорії літератури у принципі ідентичні”³⁸, дійшли лише недавно.

Що стосується компаративістики Східної Європи (яку ми ніколи не випускали з поля зору), то вона не відмовилася від “теоретичності”. У Румунії з 1937 року формулюється ідея “естетики порівняльного літературознавства”, хоча і в досить заплутаному вигляді. “Порівняльна поетика” визначає свій предмет шляхом трактування теорії жанрів, стилістики, метрики, порівняльного перекладу на конференції з літературної компаративістики в Будапешті (26–29 жовтня 1962 року). Ще більш розроблені теорії (у Чехії і Словаччині) пропонують перехід від вивчення міжлітературних зв’язків (= контактів між національними літературами) до вивчення внутрішньолітературних (= походження та типологія феномену літератури). Цей останній шлях, який передбачає генералізацію, прагне “відкрити внутрішні закони, які б характеризували феномен літератури”, дати “аналіз генетичних та типологічних ознак цього феномену”. “Існування іманентних законів” у всякому разі розглядається

* Батайон М. (1895–1977) – французький іспаніст, автор досліджень про крутійський роман.

³⁴ Bataillon M. Nouvelle jeunesse de la philologie à Chapel Hill // R.L.C., 1961. – № 35. – р. 295; Nouvelle étape. – Idem. – 1969. – № 43. – Р. 6; Pour une bibliographie internationale de littérature comparée. – Idem, 1967. – № 30. – Р. 140.

³⁵ Etienneble. Savoir et gout. – Paris, 1958. – Р. 168; L’Orient philosophique au XVIIIe siècle. – Paris, 1957. – I. – р. 20; Histoire des genres et littérature compare // Acta Litteraria. – 1962. – V. – р. 207.

³⁶ Le Babelien. – Paris, 1961. – II, р. 34.

³⁷ Jaus H.R. Esthétique de la réception et communication littéraire // Critique. – 1981. – № 418. – Р. 1130 (із прямим посиланням на Етьємбля).

³⁸ Fokkema D.W. Comparative Literature and the New Paradigm // Canadian Review of Comparative Literature / Revue Canadienne de littérature comparée. – 1982. – № 1. – Р. 3, 5.

тут як постулат. Польща теж має своїх adeptів “порівняльної поетики”. Однак труднощі, з якими стикаються фахівці, залишаються досить суттєвими (труднощі тут евфемізм). Питання, яке досі не піднімалося, вкрай просте: з чого починати? Яку теорію застосовувати? Що, власне, розуміти під “порівняльною поетикою”? Тривалий час відповідь на це була невпевненою та традиційною: наприкінці XIX століття називають “порівняльне віршознавство”; шукають “перехід стилістики в науку про літературу”, якусь “теорію поетичного стилю й поетики”, метричні форми – порівняльну поетику тощо. У цьому плані небагато змінилося й у наш час: знову називають, посилаючись на авторитет Фосслера*, Шпітцера, Гатцфельда**, “стилістику”; культивують потроху “порівняльну стилістику”. “Історичну стилістику” так само розглядають як “історичну та порівняльну критику літератури”. Метрика і просодія не застаріли сьогодні, вони кооптуються компаративістикою й залучаються до оновлення цієї дисципліни. Поєднання з риторикою, здається, тепер досягнуто, і це посилює орієнтацію на означену компаративістичну програму. У Німеччині потужні стилістичні традиції спрямовані в цьому ж напрямку, тоді як у США “компаративна стилістика” не виглядає вже бідним родичем: вона віднині вписалася в коло компаративістичних “університетських дисциплін”.

Традиційне вивчення жанрів – даремно охрещене “порівняльною поетикою”³⁹ – також викликає певні сподівання. Найрадикальніша програма, здається, запропонована Етьємблем, який наповняє на “естетичні жанрів”, реалізований порівняльним дослідженням літературних жанрів у якомога більшій кількості цивілізацій, незалежно від того, “мали чи не мали ці жанри, ці цивілізації фактичні зв’язки”⁴⁰. Анексія компаративістикою теорії літературних жанрів, і особливо епічних, констатована ще в XIX столітті, нині порушує кілька нових проблем. Вони ж, своєю чергою, вимагають розв’язання інших, висунутих традиційною риторикою, зокрема щодо генези, еволюції та універсальності жанрів, “інваріантів” кожного жанру, термінологічної і/чи об’єктивної дефініції жанру, а також появи нових жанрів, таких як аудіовізуальні та їхні модифікації (що було предметом колоквиуму в Азай-ле-Фероні 23 червня 1979 року) тощо. Ще й досі існує тенденція розглядати “теорію жанрів (навіть компаративну)” як цілком окрему, без виходів до загальної теорії літератури, що, звичайно, не дає відповіді на порушене питання. Утім, це з тих розмірковувань стосовно тем і типів літератури, де вони розглядаються як автономні сфери дослідження. І все-таки їх “теоретична” артикуляція можлива. Антропологія, архетипологія та міфологія теж відіграють тут свою роль. Слід також наголосити на відкритті компаративістикою антропологічних студій уявного (l’imaginaire) та деяких інших спробах у цьому напрямку⁴¹.

Усе це, до речі, стосується й підходу компаративістики до поетичних форм, терміна, яким одна з перших компаративістичних програм означила вивчення сукупності формальних модальностей вислову⁴². Їхній характер – унікальний і одноманітний, індивідуальний і категоріальний – призвів до нової проблеми (з погляду аналізу тексту), базової для “класичної” компаративістики: де закінчується те, що не порівнюється? Де починається те, що порівнюється? Як ідентифікувати поетичні форми поза національними й мовними кордонами? Чи можливо звести “порівнюване” до кількох великих категорій, при тому, що їх так важко транспонувати на інші мови, як, скажімо: *Form, Gestalt, Fügung, Haltung*?⁴³

* Фосслер К. (1872–1949) – німецький філолог. Досліджував духовну культуру романських народів раннього Середньовіччя, Відродження, Просвітництва й романтизму. Пов’язував літературознавство з філософією та історією культури.

** Гатцфельд А. (1824–1900) – французький лінгвіст і лексикограф.

³⁹ Cadot M., Voisine J. La Littérature comparée en Europe orientale // R.L.C. – 1964. – № 38 – P. 595.

⁴⁰ Etiemble. Histoire de genres et littérature comparée. – P. 205.

⁴¹ Roddier H. De l’emploi de la méthode génétique en littérature compare // Comparative Literature. – I. – Pp. 113-124; Principes d’une histoire comparée des literatures // R.L.C. – 1965. – № 39. – Pp. 178-225.

⁴² G. E. W. (oodberry). Editorial // Journal of Comparative Literature. – 1903. – I. – Pp. 5-6.

⁴³ Höllerer W. Methoden und Probleme vergleichende Literaturwissenschaft // Germanisch-Romanische Monatsschrift. – Neue Folge, 1951-1952. – II. – S. 128.

Не можна сказати, що французька компаративістика, навіть найтрадиційніша, повністю ігнорувала такий підхід: “Порівнювання тих самих засобів вираження в різних країнах (...) має повністю належати до компетенції літературної компаративістики”. Або: “Хоче вона того чи ні, літературна компаративістика подвоюється порівняльною стилістикою, дивовижно багатозначною та плідною”⁴⁴. “Це проллє нове світло на відносини між творами й на інтимність їх рецепцій”⁴⁴. Проте відсутність “узагальнювальної конвергенції” цих досліджень – вони проводяться розсосереджено і “самі по собі” – створює неабияку незручність. Цікава в цьому плані реакція Етьємбля, котрий постулює, якщо це не доводить, необхідність поєднання “дослідження поетики жанрів, стилів, структур” (серед яких – метрика, образність, майстерність перекладу) і “синтетичного дослідження літератури в цілому”⁴⁵. Основне й очевидне – це те, що порівняльне вивчення літературних зв'язків (сучасних) і формальний аналіз літературних текстів не матимуть поступального руху, поки гіпотеза “порівняльної поетики” не буде уніфікована в органон усецілісності формальних досліджень... Зрештою, новий простір студій, дуже далекий від вичерпності своїх можливостей, – це зіставлення теорій, ідей, літературних концептів, одне слово – “поетик”. Це та сфера, яку компаративістика раніше згадувала, а потім забула. Коли її знову відкрили, то звернулися фактично до вивчення відносин між літературними теоріями. Домінує історичний підхід. Порівняльна літературна критика та критика ідей літератури⁴⁶ вносять важливе теоретичне та методологічне доповнення, увиразнюючи необхідність “системної” орієнтації. Компаративісти-фахівці, вникаючи в суть справи, розглядають два шляхи розв'язання порушених проблем: 1) допускається інтернаціональний кут зору (фактичний або ні), але порівняння літературних теорій не виходить обов'язково на “уніфіковану теорію”; зіставлення передбачає насамперед верифікацію “релевантності” порівнюваних теорій за епохами та зонами⁴⁷; 2) більш рішучі, перебуваючи на правильному шляху, намагаються виявити конвергентність і дивергентність літературних теорій у функціонуванні певних чинників (традиція, новизна, форма, сигніфікація тощо)⁴⁸. Це відкриває можливість створення схеми, еквівалентної імовірному визначенню літератури, у функціонуванні деяких об'єктивних параметрів, чітко визначених і методично вивірених. Не еклектизм, не амальгама, а справжній критичний синтез, підпорядкований власному закону.

Прикметна ознака всіх ескізів або радше фрагментів “порівняльної поетики” – це їх дуже вузька база, європейський етноцентризм. Якщо поетика звертається до універсального, то необхідно, щоб універсальне інституціонувалося, наповнилося відповідним реальним змістом. Звідси необхідність діалогу та зіставлення з повсюдною літературною рефлексією – екстраєвропейською, екстрасхідною, словом, започаткування справді універсальної “поетики”. Тут слід згадати відому полеміку з європоцентризмом, в якій Етьємбль виступив як великий попередник⁴⁹.

Наука почала усвідомлювати ту очевидність, що літературні теорії не можуть більше створюватися тільки на західній основі; потрібна літературна теорія, яка вийде за межі “наших культурних традицій” і візьме до уваги “парадигми” й теоретичні

⁴⁴ (F.B.). La Littérature comparée et ses rapports avec la “rytmique”, la “métrique”, la “stylistique” etc. // R.L.C. – 1930. – № 10. – Pp. 527-529; Roddier H. De l'emploi de la méthode génétique en littérature comparée. – P. 118; Munteano B. // R.L.C. – 1952. – № 26. – P. 278; Constantes dialectique en littérature et en histoire. – Paris, 1967. – Pp. 77-78.

⁴⁵ Etienneble. Comparaison n'est pas raison. – Pp. 89-100; L'Orient philosophique... – P. 18; Le Babélien. – III. – P. 77; Littérature comparée // Enciclopedia Universalis. – Paris, 191. – 10. – P. 11.

⁴⁶ Strelka J. Vergleichende Literaturkritik/ – Bern; München, 1970. – P. 5; Marino A. La critique des idées littéraires. – Bruxelles, 1977.

⁴⁷ Scholz B.F. Comparing the Theories of Literature? Some Remarks on the new Task Description of the I.C.L.A. // Y.C.G.L. – 1979. – № 28. – Pp. 26-30.

⁴⁸ Fokkema D.W. The Problem of Generalization and the Procedure of the Literary Evaluation // Neophilologus. – 58. – 1974. – P. 268.

⁴⁹ Marino A. Etienneble ou le comparatisme militant. – Paris, 1982. – Pp. 51-62.

вартості, які належать іншим культурам і літературам⁵⁰. Істина очевидна або майже очевидна. Хоч би там як, доводиться за всяку ціну виявляти між фактами лінії механічної та поверхневої спільності й не рахуватися зі значними відмінностями, що існують між західною і східною літературними естетиками. Наприклад, мімесіс, якому належить засаднича роль у європейській рефлексії, повністю відсутній у класичній японській критиці. Заохочуються (лімітовано) і порівняльні поетиці тільки близькості між поетикою аристотелівською й санскритською. А тим часом існує широке поле для пошуку подібностей і збігів на зразок раса/смак чи поетика китайська/поетика символізму тощо. У цьому напрямку, що розуміється як шлях синтезу, маємо шукати можливість “евентуальної універсальної теорії літератури”, “критичні концепти якої універсальні”, визначати “порівняльну поетику (*cross-cultural poetics*)” “короткого ліричного жанру”, “типи реалізму” тощо⁵¹.

Звісно, це дуже складно, адже порівняльна східно-західна поетика ще дуже молода. Але що не викликає сумнівів і в чому полягають основні труднощі, то це відсутність теоретичного апетиту в більшій частині дипломованих компаративістів. Як історична дисципліна, до якої звертаються емпірично, сучасний компаративізм традиційного гатунку взагалі позбавлений теоретичних зацікавлень і допитливості. Скажімо, німецький журнал високого рівня “Аркадія” запропонував програму абсолютно нетеоретичну; запитують з протилежного берега Рейну (з показним скепсисом): якщо “порівняльне літературознавство має власну теорію”, то чи не порожня назва тоді термін *Allgemein* (= загальний, універсальний)”⁵². У Франції стверджують, що компаративістика “остаточно повернулася спиною” до “синтетичних спроб”⁵³, однак здача позицій важко сприймається. Непевний, якщо не “катастрофічний” (“пуантилістичний”, “ad hoc”⁵⁴, “імпровізований”, “приблизний”) стан сучасної теорії порівняльного літературознавства певною мірою викликає суто негативну реакцію⁵⁵. Вона, на жаль, виправдана. Компаративістика не може обходитися без *теорії, Власної теорії* літератури; її слід створити.

Пер. з франц. Ольги Романової
Коментарі Олександра Брайка

⁵⁰ Liu J.-J.Y. Chinese Theories of Literatures. – Chicago, 1975. – P. 3; Fokkema D.W. The Linguistic classification of texts and the study of value systems as complimentary aspects of comparative literature // Actes du VIIIe Congrès de l’A.I.L.C. – Stuttgart, 1979. – II. – P. 313.

⁵¹ Liu J. J.Y. Op. cit. – P. 2, 5; Asia and the Humanities. – Bloomington, 1959. – P. 15; Yu P.R., Chinese and Symbolist Poetic Theories // Comparative Literature. – XXX. – 1978. – P. 291, 312.

⁵² Koffen E. Hat die vergleichende Literaturwissenschaft eine eigene Theorie? // Zur Theorie der vergleichende Literaturwissenschaft. – Ss. 41-64.

⁵³ Pageaux D.-H. с.р., Manfred Schmeling (Hrsg.), Vergleichende Literaturwissenschaft // Komparatistische Hefte. – 1981. – № 4. – S. 119.

⁵⁴ для цього випадку (лат.)

⁵⁵ Fokkema D.W. Comparative Literature and the New Paradigm. – p. 8, 18; Lambert J. Plaidoyer pour un programme des études comparatistes, littérature comparée et théorie du polysystème, communication à la S.F.L.G.C., Congrès 1980, Montpellier, p. 1 (copie xerox).